

ՌՅԻ. 1871 — ՔՍԱՆԵՐՈՐԴ ԻՆՆԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ. — ՓԵՏՐՈՒԱՐ

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

(Տես երես 6.)

Այս բանիս պատճառը յայտնի է, ըստ լէոնարտոս. աշխատութիւնը նեղութիւն է, ինչպէս ամենքնիս ալ գիտենք. արդ երբ մեր աշխատութեան պտուղը վայելելու ապահով չենք՝ միայն ներկային համար կ'աշխատինք, և ապա դային համար ամենեւին չենք համարձակիր փորձ մ'ընելու. և սակայն յայտնի է թէ երբ սոսկ ապագան դիտելով աշխատուի՝ մարդիկ և ժողովուրդը կը յառաջադիմեն: Այս բանս կ'ըմբռնեմ. բայց եթէ շինած գործիքս իմն է՝ վասն զի ես աշխատեցայ, եթէ մարդու մը հասուցած ցորենը իրեն յատուկ ստացուածքն է՝ իր քրտանց արդիւնքն ըլլալուն համար, բայց երկիրն ուսկից քաղեց՝ ինչ որ կ'երևայ ինձի՝ նոյնպէս չէ: Անոր արարելը ինքը չէ, այլ Աստուած. և Աստուած ամենուն համար ստեղծեց զայն: Ինչո՞ւ համար ուրիշներուն զրկուելովը ինքը պիտի վայելէ: Նոյն ստացուածքը այն մարդուն սեպհականող օրէնքը՝ նկատմամբ այլոց անիրաւու-

թիւն մը ըրած կ'ըլլայ՝ մինչդեռ իրենք ալ հաւասար իրաւունք ունին անոր:

— Ի՞նչպէս, լէոնարտոս, դեռ սեռ ունալ ես այն սխալմանդ վրայ, իբրև թէ սեփականութեան իրաւունքը օրէնքը տուած ըլլայ մեզի, և թէ ինչ որ ունինք սոսկ մեզի կը վերաբերի՝ օրէնքը մեզի տուած ըլլալուն համար վերոյիշեալ իրաւունքները: Զանազանէ այն բաները որոնք յօրինաց են՝ ի բնութենէ եղեալ բաներէ, և որոնցմէ եթէ զուրկ ըլլար մարդկային ընկերութիւնը՝ օր մը չէր կրնար դիմանալ: Սեփականութեան իրաւունքը այս կարգէն է. յօրինաց ստեղծեալ չէ՝ ի յաւիտենից կայ: Օրէնքը միայն զայն կը ճանչցընէ և կը վաւերացընէ:

— Սակայն, վրայ բերաւ լէոնարտոս, ի՞նչպէս երկիրը մէկու մը աշխատութեան արդիւնք չ'ըլլալով՝ կարելի եղաւ որ ասոր կամ անոր վերաբերի օրինաց նոյնը ծանուցանելէն առաջ:

— Շատ պարզ պատճառի համար,

լէոնարտոս. ըսէ ինծի, տուն մը շինողը տէր է իր տանը:

— Այո, վասն զի աշխատած է:

— Բայց այս տունը գետնի վրայ է. արդ որովհետեւ դու չես ընդունիր օրինաւորապէս երկիր ստանալը, ուրեմն տանը տէր կ'ըլլայ և ոչ երկրին՝ որուն վրայ կառուցեալ է չէնքը: Դժուարին բան է այս երկուքը մէկմէկու հետ կապել, և դու չմտածեցիր այս դժուարութիւնը: Բայց առաջ տանինք խօսքերնիս: Միքայէլին կարած զգեստները յատուկ ստացուածքն են իրեն՝ թէ չէ:

— Տարակոյս չըկայ, վասն զի ինքն անձամբ աշխատած է անոնց վրայ:

— Իսկ քու գնած կօշիկներդ քովդ են՝ թէ չէ:

— Յայտնի է թէ իմն են, վասն զի ստակ տուած եմ:

— Իսկ Ոնորիոսին տնակը արդեօք իրենն է՝ թէ չէ:

— Խօսք է. հօրմէն ժառանգած է:

— Արդ հիմա ենթադրենք որ դուն փողոցին շրջագայքը եղող խճերէն պլպլացող քար մը կը տեսնես, ու ճանչնալով որ անդին գոհար մ'է՝ կ'առնուս, քովդ կ'ըլլայ՝ թէ չէ:

— Ամենայն իրաւամբ, վասն զի տէր չունի և ես եղայ գտնողը:

— Բայց թէ որ մէկը քեզմէ առաջ գտած ըլլար:

— Անորը եղած կ'ըլլար. առաջին գտնողին իրաւունքն է:

— Ուրիշ ենթադրութիւն մ'ալ ընենք. բարեկամներէդ մէկը զիրք մը ընծայ կ'ընէ քեզի անուանդ օրը. այդ զիրքը յատուկ ստացուածքդ է՝ թէ չէ:

— Անտարակոյս, վասն զի ինծի տրուած է:

— Ըստ այսմ ահաւասիկ հինգ կերպ կայ որ և իցէ իրաց յատուկ ստացող ըլլալու. Ա. աշխատութեամբ, շինելով կամ բերել տալով. Բ. գնելով, փոխանակ ստակ կամ որ և իցէ բան տալով. Գ. ժառանգութեամբ. Դ. ընծայելով կամ պարգև ընդունելով. Ե. գտնելով կամ ձեռք բերելու առաջին իրաւունքը ունենալով: Միայն այս դիտելու

է որ բաց 'ի դանձ գտնալու սակաւագէտ առթէն՝ սեպհական ստացուածք ունենալու ամենայն կերպերը մէկ տե. սակի մը կը վերածուին՝ որ է Աշխատութեամբ: Վասն զի ծախողը, զբաւթողը ու ընծայ տուողը, միշտ իրենք ալ աշխատութեամբ ստացած են, կամ թէ գնած կամ առած են այնպիսի անձանցմէ՝ որ եթէ լաւ մը քննելու ըլլանք՝ աշխատութեամբ այն բաները առաջ բերած են: Սակայն բանի մը սեպհական տէր ըլլալու այս ամեն կերպերու մէջ օրէնքը սեպհականութեան իրաւունքը ստեղծողը չէ, միայն արդէն իսկ կանխաւ եղածը վաւերացնող է. զոր և աշխարհիս սկիզբէն ի վեր ամենայն մարդիկ խղճով դատեր ու վճռեր են:

— Բայց հողոյն վրայ նոյն բանը չենք կրնար մտածել ինչպէս ուրիշ զանազան իրաց վրայ, որոնք անդադար կըրնան շատնալ: Երկիրը մէյմը որ շատ կամ քիչ թուով հողատէրներու ստացուածք կ'ըլլայ՝ ինչպէս օրինակի համար Գաղղիոյ մէջ՝ չունեցողներն ալ չեն կըրնար ունենալ:

— Նախ և առաջ այս վերջին ըսածդ ճիշդ չէ, լէոնարտոս. ամեն օր մաս մաս երկիրներ ծախու կը հանուին և ամենայն դէպիւս իրաւունք ունին գնելու, միայն բաւական է աշխատութեամբ գնելու պէտք եղածը ունենան: Տարակոյս չըկայ որ ոմանց համար դժուար է այս. բայց կարծածէդ շատ աւելի դժուար է անոնց համար որ հաստատուն կամք ունին և ջանք ըստ բաւականին. և այս բանիս լաւ հաւաստիք թէ յատուկ երկիր ստանալ դժուար չէ, Գաղղիոյ մէջ եղած երկրատերաց բաղմոնութիւնն է: Ըստ հասարակութեանց ցուցակին՝ զրեթէ ութը միլիոն աղքատ համար կայ որ և իցէ կերպով ստացուածք ունեցող. այս թուովս ընտանիք զլուխ չորս անձ գնելով կ'ըլլան երեսունուերկու միլիոն՝ 37 միլիոն բնակչէն՝ երկրի յատուկ ստացուածք ունեցողները:

Հիմա քննենք թէ երկրի տէր եղողներն ինչպէս կ'ընեն ևս ըլլալ. արդեօք յօրինաց ընդունեն և ոչ. ամենքն ալ

կամ գնած են և կամ ժառանգութիւն ձեռք բերած . իսկ ծախողներդն կամ գնողներուն ձեռքն ինչպէս անցեր էր . անոնք ալ նոյնպէս ստացեր կամ ընդուներ էին ուրիշ անձանցմէ՝ որ նոյն կերպով տէր եղած էին , և այսպէս քանի վեր ելլենք յազգէ յազգ :

— Բայց եղած են երկրատեարք , առարկեց լէոնարդոս , այլոց ստացուածքը բռնութեամբ յափշտակողք կամ ապօրինաւոր ճամբով անոնց տէր եղողք :

— Միտ զիր , լէոնարտոս , վասն զի այս ըսածդ ապացուցութիւնս աւելի կը հաստատէ . եթէ այն անիրաւ յափշտակողները օրինաւոր տեարք ստացուածքը կորզեցին՝ միայն ընդհատումն եղաւ սեպհականութեան , կանոնաւորապէս մէկմէկու անցնելուն : Առաջ օրինաւոր էր ստացուածքը՝ ինչպէս որ եղաւ ետքն ալ անոնց համար որ տէր եղան նոյն ստացուածոց :

— Եւ այս նկատմամբ , բարեկամդ իմ , ջրենք այս յաճախեալ անզօր առարկութիւնը և տեսնենք թէ անիրաւութեամբ ստացեալ ինչք այնպէս շատ են սրչափ որ կ'ըսուի : Դարձընենք աչքերնիս չորս կողմն . ինչ կը գտնենք . տանուտէրական ստացուածք ունեցող անձինք և կամ իրենց աշխատութեամբն ու խեղճ բանեցընելովը՝ ի ճարտարութեան , ի վաճառականութեան , արտաքին գործոց և ատենից մէջ՝ ընչից տէր եղողներ . հազիւ կարելի է ցուցընել քանի մ'անձինք , որոնց հարստութիւնը կասկածելի ըլլայ և թերեւ այն ալ իրենց ճարպիկութեանը վրայ եղած նախանձուէն է որ այնպէս կ'ըսուի : Սակայն ընդունինք թէ ըլլան քանի մը անձինք որոնց ինչքը անիրաւութեամբ քաղուած ըլլայ . այլ ինչ են այն սակաւաթիւ անձինքը համեմատութեամբ տոյնչափ անհամար անձանց , որոնց հարստութիւնը օրինաւոր ճամբով հաւաքուած է : Միթէ բովանդակ մարդկութիւնը ամբաստանելու ենք աշխարհիս մէջ անզգամներ ու անպիտան մարդիկ գտնուելուն համար :

Բայց դառնալով մեր խնդրոյն՝ ինչ

կերպով ալ ստացած ըլլան կալուածատեարք իրենց երկիրը , յազգաց յազգրս վեր ելլելով կը հասնինք առաջին տիրոջ մը , որ է ըսել մէկու մը որ թափուր ու անտէր գտնելով նախ և առաջ խնամք ունեցաւ անոր վրայ : Կ'ընդունին , լէոնարտոս , թէ անգրաղ երկիր մը գտնողը՝ նախ առաջին ինքն աշխատած ու բերք հասուցած ըլլալովը՝ այն աշխատութեամբը պտղոյն վրայ յատուկ իրաւունք մ'ունենայ :

— Ամենեին տարակոյս չըկայ :

— Կը հակառակին արդեօք միայն այդ երկիրը մշակելու համար իր որդեցը կամ այլոց թողլու բացարձակ իրաւանցը :

— Կարծեմ թէ իրաւամբ է հակառակիլ . վասն զի այդ երկիրն ոչ իրենն էր և ոչ այլոց , հապա Աստուծոյ մէկ պարգէն է . իրենն էր միայն բերքը՝ որ առաւ վայելեց :

— Շատ աղէկ , լէոնարտոս . հիմա կը տեսնես թէ երկրին վրայ ալ ըստ իւր կամացը տրամադրութիւն ընելու իրաւունք ունի : Այդ երկիրը մշակելէն կոկելէն առաջ այնպիսի վիճակի մէջ էր՝ ինչ որ դու այս օրս կը տեսնես անմշակ երկիրները վայրի խոտերով փշերով մարենիներով տատասկներով մեծ ու պղզտիկ վայրենի ծառերով խռկած լեցուած . բաւական չեղաւ միայն՝ ինչպէս է մեր մշակեալ երկիրներուն համար , խարխալել վարուցան ընել ու բերքն առնուլ . այլ շատ ուրիշ մեծամեծ աշխատութիւններ պէտք եղաւ որ ընէ երկրին արգելք եղող ծառերը կտրելու՝ արմատները հանելու , երկիրը պեղելու և գէշ խոտերն ու քարերը մաքրելու համար : Եւ որովհետեւ մշակութեան վերաբերեալ աղէկ ընտիր գործիքներ չկային՝ որոնցմով իսկ երկիր մը մաքրելն ու յարդարելը շատ մեծագին գործ է՝ անհնարին նեղութիւն կրեց . ուրեմն շատ մեծ ծառայութիւն ըրաւ մարդկութեան՝ քիչ մը առաջ անբեր եղող երկրէն մեծամեծ բերքեր հանելով : Արդ իր այսչափ նեղուելէն տանջուելէն ետքը՝ կը կարծես թէ

մարդիկ ազատ են անոր բերքն առնելու և յափշտակելու այս կերպով մշակեալ երկիրը: Իրաւունք է ասիկայ, լէոնարտոս:

— Չէ, պարոն. ես չէի մտածած երկիրը մաքրելու համար ըրած անբաւ աշխատութիւնը: Սակայն ինչպէս կարելի է իրաւացի համարիլ որ մարդ մը կարենայ երկիր մը ձեռք բերելով՝ անձին յատկացնէ՝ Աստուծոյ բովանդակ մարդկութեան ձրի տուած պարգևը:

— Այս է որ դու սխալ ըմբռման մէջ ես կարծելով թէ մարդս Աստուծոյ պարգևներն անձին կը սեպհականէ: Աստուծոյ պարգևն է հողոյն բարեբեր ըլլալը. մարդոյն ալ արդիւնքն է այդ երկիրը մշակելու համար ըրած աշխատութիւնը: Մարդուս իր կողմանէ ուրիշի անցուցածը և զոր իր յաջորդներն ալ ըստ կարգի պիտի փոխանցեն՝ միայն այս աշխատութեան վրայ տրամադրութիւն ընելու իրաւունքն է: Յաջորդ սերունդը երկրատեսարց՝ նոյն երկրին վրայ աշխատութեամբ հոգ տանելով՝ աւելի բեղմնաւոր և արգասաւոր երկրն են. մոլախոտները հետզհետէ բոլորովին կը հանուին և անդադար աղբ դնելով կը պարարտացնեն. խորագոյն կը փորեն հողը, հարթ հաւասար կ'ընեն երեսը և առողջարար կ'ընեն տեղոյն օդը: Կարճ կապեմ. երկրին աժէքը կը շատնայնոյն տեղերը եղած աշխատութեանց համեմատ, ինչպէս են օրինակ իմն պողոտայք, ջրադարձք, կամուրջք, որոնցմով երթիւնքն ալ և վաճառուց առուտունն ալ կը դիւրընայ: Այս երկիրը ուրիշի աւանդելով՝ որուն աժէքը այսպէս աստիճանաբար կ'աճի, կալուածատեսարք իրենց և իրենց նախորդաց աշխատութիւնները վայելելու իրաւունքը այլոց կը թողուն:

Ըսածիս հաւաստիք ու հաստատութիւն է այս ալ որ քիչ մարդաբնակ երկիրներու մէջ և ուր որ շատ անմշակ երկիրներ կան՝ ինչպէս են Քանատա, Միաբանեալ-Նահանգք, Նոր-Չեղանտա, Բարեյուսոյ սարը, Մայոդ կղզիները, և այլն. տէրութիւնը այն երկիր.

ները մարդաբնակ ընելու համար և կատար զուլա՝ 20 ֆր. 50 հարիւրորդէն մինչև 24 ֆրանքի կու տայ: Այճէրի մէջ որ բարեբերութեանը համար ատեն մը Հոովմայեցւոց ցորենոյ շտեմարանը կը կոչուէր և յետոյ դարերով անմշակ մընաց, տէրութիւնը երկայն ժամանակ եկտար զուլա տարեկան հաս ուզեց 1. ֆր.:

Ըսածս միայն երկրի համար չէ, այլ նաև ամենայն արուեստից և ճարտարութեանց նկատմամբ ալ նոյնպէս է: Երկրին յարգը կ'աւելնայ իրեն մօտ եղած շինութիւններով ու կոկոթիւններով, ճամբու մը՝ ջրանցքի մը շինուելովը, և երկրին հարստութիւնն ու գործունէութիւնը աւելցնող ամենայն բանիւ: Իւրաքանչիւր անհատ մի և նոյն պարագայի մէջ է. գործաւորը տեղ մը երեք ֆր. կը վաստըկի, ուրիշ տեղ մը մի և նոյն արուեստովն ու գործունէութեամբը չորս կը վաստըկի. թերևս ուրիշ երրորդ տեղ մը քառասուն ալ կըրնար շահիլ:

Արդ յայտնապէս տալացուցինք թէ երկիրը ծախելով կամ կտակաւ աւանդելով՝ ոչ թէ երկրին արգասաւորութեանը վայելմունքէն կը զրկենք զմեզ՝ այլ միայն այն աշխատութիւնը վայելելու իրաւունքէն՝ որով երկիրը մշակեալ և բարեբեր եղած է: Չըկայ երկիր մը զոր կարենանք ստանալ այսօր՝ եթէ հարկ ըլլայ գնելնուս ժամանակ այն երկրին վրայ եղած աշխատութեան գինն ալ հատուցանել, մանաւանդ եթէ հաշուի առնուի մշակութեան գործեաց նախկին անկատարութեամբը պէտք եղած անհնարին աշխատութիւնը:

Սակայն երկրին սեպհականուելովն հանդերձ ամենայն մարդիկ հիմա ձրի կը վայելեն Աստուծոյ նոյն երկրին պարգևած բեղմնաւորութիւնը, նաև ձրի վաշելել սկսած են անցեալ դարերուն աշխատութեանց արդիւնքը: Աստուծոյ նախախնամութեան կարգադրելովը՝ որուն երախտագէտ պէտք է ըլլանք, սեպհականութեան յատուկ տիրոջ վերաբերեալ զլիսաւոր մասս մ'ալ հետ.

զհետէ ձրի պարզեւ կ'ըլլայ առ հասարակ ամենայն մարդու :

Արդ ուրեմն հաւաստելէն ետքը թէ ամենայն սեպհականութեան հիմն աշխատութիւնն է, և երկրի սեպհականութեան օրինաւորութիւնն ապացուցանելէն ետքը՝ որ հաստատեալ է ինքնին աշխատութեան վրայ, կը մնայ հիմա որ անոր օգտակարութիւնը ցուցնեմ: Բայց այսչափս բաւական է այսօրուան համար. մանաւանդ որ այսպիսի խնդիր մը կ'ապակցեալ է ուրիշ խնդրոց հետ ու լոնց վրայ պէտք է խօսակցինք :

ՌԱՅԷ

Կը շարունակուի:

ԱՆՅՔ ԸՆԴ ՔԱՐԱՎԱՋՍ ԱՍՍՈՒԱՆԻ

(Տես երես 19)

Անդդիացեաց նաւն ալ սկսեր էր շարժիլ նոյն ժայռերը անցնելու համար, բայց շատ մը անօգուտ փորձերէ ու երկայն ժամ մը կորսնցընելէն ետքը՝ իրիկունն ալ վրայ հասնելով՝ անցքը վաղուան թողուց. որով մենք ալ ուշացանք և ստիպուեցանք գիշերը այն խորշին մէջ անցընել ուր երկաթ նետած էինք: Յորեկուան սոսկալի տաքուն՝ գաղջ բարեխառնութիւն մը յաջորդեց, անոր ալ զովութիւն մը: Նուալիացիք իրենց խեղճ խրճիթներուն մէջ քաշուած էին, ամեն բան լուռ էր չորս կողմերնիս բաց 'ի նեղուէն, որ բնութեան և մարդկանց խոր լռութեան մէջ խոխոջանօք կը մռնչէր քովերնիս, և իր ամիսնցը վրայ եղած արձագանդները իր յաւիտենական տրտնջովը և տխրագին կոծովը կը թնդացընէր: Գետինն այս սգալի ներդաշնակութեան պէս վեհ բան մը չերեցաւ մեզի, որ այս տեղս կրնար ճով ըսուիլ, ինչպէս որ մեր նաւաստիք կ'անուանէին զայն, էլ պահի: Գլուխներնուս վրայ լուսաթափանց երկինք մը շողշողուն աստղներով

ըով զարդարուած թափանցիկ կամարի մը պէս կը բոլորէր զմէկթաձև, այնպիսի պայծառութեամբ ու այնպիսի պարզութեամբ, որուն մեր Եւրոպայի ամառնային ամենէն գեղեցիկ գիշերն ալ չըհաւասարիր: Այս հրաշալիքները նկատելով՝ որք Աստուծոյ փառքը կը քարոզէին մեզի, « Երկինք պատմեն զփառս Աստուծոյ », և ջրվէժներուն դաշնակաւոր ձայնը լսելով՝ որոնց խոխոջը մինչ 'ի մեզ կը հասնէր, քուն եղանք:

Յունուար 21ին առաւօտեան տասնըմէկին անդդիացի նաւն իր անցքը ըրաւ, ուստի մենք ալ մերինը հազիւ միջօրէէն կէս ժամ վերջը սկսանք: Ժամը մէկին հասանք չուաններով ջրվէժին ամենէն սաստիկ տեղը: Այս ծանր վայրկենին շէյխերն իրենց հրամանին տակը եղած մարդկանց կը պատուիրեն ուժերնին և ճրգերնին կրկնապատկելու. միանգամայն երկու հարիւր հոգի միաձայն Մարգարէին և իսլամի գլխաւոր պաշտպանաց պատուոյն լիթանիայի պէս աղօթքներ կ'երգեն: Մէջերնէն մէկը նախ իրեն ձայնական զործարանին կարգէ դուրս ուժեղութեամբ ամենուն դասապետ կ'ըլլայ, ձեռքը երկայն գաւազանով մը երաժշտական ամանակը (mesure) կը զարնէ, որ կը ծառայէ նաև իրեն իշխանութեան գաւազանի տեղ, և նաև ահաւոր սպառնալիք մըն է ծոյլերու կամ անհոգնեբու գլխուն վրայ կոփելու: Երկու առաջատնիս բացուած, նշաննիս մեծ կայմին գազաթը կը ծփի, և դրօշնիս ալ ղեկին կողմի կայմին վրայ կը ծածանի, զոր և կրկին և երեք կին հրացանաց և ատրճանակաց արձակմամբ ողջունեցինք: Մեր Նուալիացիներն վառօդին հոտէն և ձայնէն վառուած սաստիկ ուժով կը քաշէին. սակայն շատ դժարութեամբ նեղուին յաղթելով և այս զօրաւոր պատուարները առջնիս խոնարհեցընելով՝ մեզի ճամբայ բացին:

Կը յուսայինք որ աւելի հեռու անցնինք, բայց ստիպուեցանք մեզմէ առաջ հասածներուն ետեւ կանգ առնել.